

Dr. HUNYA SÁNDOR

ADATOK

Az 1848-49-es FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

ENRÓDI TÖRTÉNETÉHEZ

Endrőd a Hármaskörös bal partján fekszik. Létezéséről az első adat 1416-ból maradt ránk. /1/ 1425-ben már virágzó község volt. A török idők viszontagságos éveiben kétszer is elpusztult. Újratelepítésének legvalószínűbb évszáma 1730. /2/ A feudalizmus bukhatói ellenére gyorsan terebélyesedett, s 1848-ban már Békés vármegye jelentősebb községei közé tartozott. Lakosainak száma akkor megközelítette a 6800-at. Századfordulóra lakossága erősen differenciálódott. Kiszámú jó módban élő paraszt és többségben szegényparaszt, valamint agrárproletár népesség lakta. A nép sorsából adódott, hogy az agrár- és proletár mozgalmak hamar gyökeret vertek, és a Viharsarok agrárszocialista mozgalmainak hajtóerejévé váltak felszabadulás után területének déli részén, Hunya néven önálló község alakult. Az egyre szépülő község 1982-ben már-már összeépülő Gyomával egyesült. Az egyesített két község Gyomaendrőd nevet kapott.

Endrőd gazdasági és társadalmi helyzetének főbb vonásai a jobbágyfelszabadítás előtt.

A község lakossága 1732-ben 244, 1764-ben 1222, 1773-ban 1655, 1827-ben 5610, és 1850-ben 6874 volt. 1827-ben a házak száma 661, egy házban 8, 9 személy lakott. /3/

A lakosság földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott. Az ipar lassan bontakozott ki. Az újratelepítés első éveiben a lakosság igényeit teljesen kielégítette a kezdetleges háziipar. Ekkor az ipar és a mezőgazdaság még nem vált szét. Szükségleteiket maguk állították elő. Gabonát termeltek, állatot tenyésztettek és kezdetleges ipari tevékenységet végeztek. Később a lakosság gyors szaporodása és helyi igény növekedése szükségessé tette az intenzív ipari tevékenységet, s így a század végére különböző iparágak alakultak ki. Feljegyzésekből tudjuk, hogy 1773-ban 15 mesterember élt Endrődön. Céhek létezéséről még nincs említés, de 1819-ben az endrődi kovácsokat, kerékgyártókat, szűcsöket, szabókat és csizmadiákat egy céhben találjuk. /4/ Ágoston János szerint pedig 1824-ben már „56-an űzik a kézi mesterséget, mégpedig 17 csizmadia, 9 szűcs, 10 kovács, 6 kerékgyártó, 6 szabó, 1 asztalos, 2 kötélgyártó, 2 szíjgyártó, 2 varga és 1 szűrszabó. Mindnyájan priv. céhbéliak”. /5/ Nagy részük azonban csak alkalmászerűen végzett ipari tevékenységet. Nyáron mezőgazdasággal foglalkozott. 1828-ban Endrődön 1 iparos tartott

alkalmazottat, 49-en alkalmazott nélkül dolgoztak. Ebből szakmájukban csupán tízen dolgoztak egész éven keresztül, 37-en fél évig, 3-an negyed évig. /6/ Házasodni is szívesebben házasodtak egymás között, mint a szomszéd községekkel. /7/

A lakosság nemzetiségi összetételére a XVIII. században nincsenek pontos adataink, legfeljebb e családnevek alapján tudunk némi következtetést levonni. Az tény, hogy 1730-ban Nemeskerekiből Pocsuk Imre lelkész és Zsámbok István tanító vezetésével sok szlovák anyanyelvű lakos települt át. Azonban az endrődi romok között meghúzódott népesség és a későbbi betelepülők zömével magyarok voltak. Így a XVIII. század végére a község lakossága a családnevek alapján, többségében magyar volt. Az 1795-ös adóösszeírás 468 családnevet tüntet fel. Ebből 248 magyar, 208 szlovák illetve szláv hangzású, 12 egyéb. /8/ Adataink vannak, hogy a szlovák, illetve szláv hangzású nevek tulajdonosai közül többen jól beszéltek magyarul, viszont a magyar nevéek közül is többen tudtak szlovákul. Kettőszáz év távlatából nehéz megmondani, hogy hányan tartották magukat magyar illetve szlovák anyanyelvűeknek. Ezt bizonyítják az összeházasodások is. A jó kapcsolatot csak erősítette az azonos vallás. Magyarok és szlovákok legnagyobb békességben éltek egymás mellett. Így az asszilizáció viszonylag rövid idő alatt megtörtént, amit az is tanúsít, hogy 1827-ben 95 személy tartotta magát szlovák anyanyelvűnek. /9/

A népességgel kapcsolatban szólnunk kell a cigányokról. Községünkben 1750 körül jelentek meg. Hegedüléssel, kovácmesterséggel, lopással, kéregetéssel, és esetleg jóslással keresték élelmüket. Tarka rongyokba öltöztek, fölalatti putrikban laktak, vagy ide-oda vándorolva sátrakban nomadizáltak. Ezt az életet jobban szerették, mint a földművelést. Mária Terézia elrendelte, hogy a cigánygyerekeket jobbágy családok neveljék a plébános felügyelete alatt. Ezen intézkedés következtében az endrődi cigányok nagy része magyar nevet vett fel, elmagyarosodott, és valami mesterséget tanult. A község északkeleti részén /Endrőd és Gyoma között állandó települést hoztak létre. /Cigányváros/ 10/

Kereskedelemről ekkor még nem beszélhetünk, 1830-ban mindössze 1 kereskedő család él Endrődön. /7/

A mezőgazdasági arculatú község lakosságának a föld biztosította a megélhetést. Azonban a jobbágy a földnek - melyet művelt - nem tulajdonosa, hanem csak használója volt, a község pedig a földesúr községe volt. A föld használatáért, valamint a regálékért bérrel és szolgáltatással tartozott a község földesurának. Örökösödési jogát is csak annyiban biztosították, hogy a telek apáról fiúra szállt. Törvényes örökös hiányában a telek a földesúré lett, amit Mária Terézia rendelete alapján ismét jobbágynek kellett volna adni.

Ma már az endrődiek nem is tudják, hogy a jobbágysorsban élő elődeik milyen nyomorúságos körülmények között tengették életüket, mennyi zaklatásnak voltak kitéve. Úgy gondolom, érdemes néhány szót szólni erről.

A jobbágy haszonvételének alapja a földesúrtól kapott telek volt, melynek nagysága megyénként és a föld minősége szerint változott. Endrődön egy jobbágytelek általában 36 hold /1200 □ öles/ szántó és 22 hold rétből állott./11/ Ennek használatáért át kellett adni a termés kilenced részét. Ez volt a dézsma. Ezen kívül ingyen munkát végzett, és bizonyos alkalmakkor ajándékot vitt a földesurának.

Dézsmaalás a következőképpen történt:

„Mielőtt a jobbágy a termés betakarításához fogott, az uradalmi tiszt megeskette a községházán, hogy hány vontatója van. Ezután a tisztek próbát csinálva tanyáról tanyára mentek, s megolvasták a vontatókat. Ha valakinél többet találtak, mint amennyit bevallott, azt lefoglalták az uraság részére, és meg is büntették. Ennek megtörténte után próbacséplést tartottak. Néhány vontatót kinyomtattak, fölmérték, s megállapították, hogy a jobbágy mennyi magot köteles adni az összes vonatok után. Mindez, természetesen a községnek tetemes költségbe került, mert ezen idő alatt – mely sokszor hetekig is eltartott – a községnek kellett szállással és élelemmel ellátni a tiszteket, valamint a hozzájuk tartozó hajdúkat. Egy évben többször is jöttek, mert más időben kellett végezni a próbát a tavaszi, más időben az őszi vetéseknél. Ilyenkor az uraság emberei meglakták, kiszípolyozták a községet.”

Nagy megterhelést jelentett a jobbágyok számára a robot is, amit gyalog, illetve igával végeztek. Gyalogrobotból hetente 2 napot, igásból pedig 1 napot dolgozott ingyen az uraságnak. Sokszor a legnagyobb dologidőben kellett kiállnia saját munkájából, hogy az uraságnak eleget tegyen. A zselléreknek aszerint, hogy volt-e házuk vagy sem, évi 18, illetve 12 nap robotot kellett teljesíteniük. Esetenként a robotot pénzzel is meg lehetett váltani. Ennek értékét a földesúr határozta meg.

Külön jövedelmet jelentett a földesúrnak a mészárszék-, kocatartás, vadászat stb. jogának megváltása, vagyis a regálék.

Az endrődi jobbágyok a földesúri tartozások helyett a VXIII. század végétől készpénzben kialkudott díjat, úgynevezett taksát fizették. Ezért Endrődöt taksás falunak nevezték. A kialkudott díjat szerződésbe foglalták, ami általában 3 évre szólt. Az 1820-as évek végén a község gróf Stockhammer Karolinának 13797, hűgának, Johannának 14115 váltó forintot fizetett a földesúri terhek megváltásáért.

A földesúri terhen kívül a jobbágyoknak fizetnie kellett a papi tizedet, valamint az egyháznak járó bért és szolgáltatásokat. A község 1766-ban az alábbi járandóságot fizette a plébánosának: „24 köböl tisztabúzáat, 12 köböl árpát, 24 köböl alávaló szántást, boronálást, levágást, feltakarítást, összehordást. 24 icce vaját, 24 akó bort, 20 szekér szénát, 12 öl fát, 2 jól hízott ártánt, 200 font tehénhúst, 100 font faggyút, 10 font borsót.” Ezen kívül fizették a párbért, mely páronként 2 véka búza és 30 korona volt. /12/

A földesúri és egyházi szolgáltatások mellett a feudális idők terheinek másik felét az állami/hadi, országos/ és a házi /megyei/ adók, valamint az egyéb közterhek képezték. A község 1798-ban 2606, 1830-ban 5022, 1844-ben 6090 forint állami és hadi adót fizetett. /13/ A közterhek közül a katonatartási terhek voltak a legsúlyosabbak.

Különösen a beszállásolás, élelmezés /porció/ és a szállítás /forspont/ jelentett nagy megterhelést a jobbágyok számára. A katonaság törvényesen fizetett az élelemért, de szabott áron, ami jóval alatta volt a piaci árnak. 1834-ben Csabáról egy szakasz katonát helyeztek Endrődre. Ezzel kapcsolatosan Boczkó Károly szarvasi alszolgabíró szeptember 9-i kurrensében ezt írta az endrődi előljárásnak:

Mind a tiszt urak számára alkalmas kvártélyról, istállóról, mind pedig a közlegények számára is alkalmas istállóról gondoskodjanak. A katonai istállóban alkalmas bejárás, vagyis elég magas ajtó legyen... A lakosoknak a katonák iránt teljesítendő kötelességek ezek: egy fél font hús megfőzve, tűz, só, fűtött szoba, szerszámoknak alkalmas hely, ágyakban friss szalma, lepedő és pokróc, az istállóban seprő, lámpa. Gyertyával az előljárók látják el." /14/

A lakosság tele volt panasszal a katonák túlzott követelései és gorombáskodásai miatt.

Jelentős megterhelést jelentettek még a megyei közmunkák is. Így a fuvarozás, építkezések, utak karbantartása, gátak építése stb. Endrőd a Hármas-Körös mellett fekszik, ezért a gátak építése, és karban tartása a község jobbágyai számára fokozott terhet jelentett, ami a jobbágyokat nem mindenütt sújtotta hasonló mértékben. Gátépítésnél különösen a szekerezés volt nehezen elviselhető, mert a lakosoknak távollévő helyekre is el kellett menniük. A gátak építésére 1786 októberében Endrődről és Gyomárról 300-300 gyalogembert rendeltek ki ásóval, kapával, valamint 40-40 kasos szekeret egy hiteles személy vezetése alatt. A szigorú felszólítás ellenére Endrődről 17 gyalogember Gyomárról pedig 1 kocsi és 2 gyalogember jelent meg. Ezért a főszolgabíró kemény büntetés terhe alatt megparancsolta, hogy, „Endrődről és Gyomárról az utak helyrehozására egy-egy esküdt vezetése alatt a lakosok egész erővel rendeltessenek ki, különben a bírák várhatják büntetésüket. /15/

A magas földesúri, állami és megyei terhek a jobbágyok fizető és teljesítőképességét szinte végsőkig igénybe vette. Egyre nagyobb lett a szegénység. Az elnyomorodást még fokozta a majorsági gazdálkodásra való áttérés is. A földesúr birtoka ugyanis kétféle földterületből állott. Egy részét a jobbágyok kapták meg használatra, a másik részét saját kezelésbe vette. A XIX. század elejéig, amíg a mezőgazdasági termékek értékesítése nehézségbe ütközött, a földesúr földjének nagy részét kiosztotta a jobbágyoknak, és járandóságát készpénzben követelte. Később, amikor javultak az értékesítési lehetőségek, már nem adott földet, sőt még a kiosztottat is igyekezett a saját kezelésben lévő birtokához csatolni, és ingyen munkával műveltette. Így kiépült a jobbágytelkek mellett a földesúri majorság is. Ez Endrődön az 1830-as években következett be, amikor Wodiáner Sámuel megvette az uradalmat. Az allodiális gazdálkodást az új földesúr annak az arányában növelte, ahogy nőtt a mezőgazdasági termékek piaca, s ahogy nőtt annak az ingyenes robotmunkának mennyisége, amelyet a földesúr képes volt kisajtolni a jobbágyból. A majorsági gazdálkodás térhódítása kihatott a jobbágyok helyzetére. Meggyorsította elszegényedésüket, s egyre jobban rétegeződött. A földesúr ekkor már nem adott újabb telkeket. Még a törvényes örökös hiányában megüresedett telkeket is a majorsághoz csatolta. A jobbágyok kezén lévő régi telkek elaprózódtak az utódok között. Egésztelkes jobbágyok fiai fél, negyed, nyolcad telkesekké, sőt többen nincstelen zselléreké lettek. Így a föld parasztságunk lába alól kezdett kicsúszni, és vagyoni helyzet tekintetében is mindinkább tarka képet mutatott.

Kimutatás az endrődi telkes jobbágy és zsellér családfők számáról és arányáról 1830 és 1847 között /16/

	1830	1844	1847	Változás 1830-1847-ig
Telkes jobbágy száma	237	220	196	- 41
aránya %-ban	37,5	32,7	29,1	
Házass zsellér száma	216	237	308	92
aránya %-ban	34,1	35,3	45,8	
Házatlan zsellér száma	180	215	169	- 11
aránya %-ban	28,4	32,0	25,1	- 11
Telkes jobbágyok és zsellérek összesen:	633	672	673	

A telkes jobbágy családfők aránya 17 év alatt 8,4 %-kal csökkent. Ugyancsak csökkent a házatlan zselléréké is 3,1 %-kal de a házas zsellérek jóval nagyobb 11,7 % arányban növekedett. Vagyis, míg a telkes jobbágyok száma 41-el csökkent, addig a zselléréké 81-el növekedett. Ez jóval kedvezőtlenebb, mint a megyei átlag. A megyében a telkes jobbágyok aránya 1828-1847 között 2,4 %-al csökkent, a zselléréké 2,4 %-al növekedett. Endrődön 1830-ban 100 telkes jobbágyra 167, 1844-ben 201, és 1847-ben 243,3 zsellér jutott. A megyében lényegesen kevesebb: 1828-ban 141, 1847-ben 156 zsellér jutott 100 telkes jobbágyra. /17/

Amint látjuk, Endrődön a 30-as évektől nagymérvű zsellérkedési folyamat indult meg. Pedig a kimutatásban nem szerepelnek a szolgák, akiknek száma 1830-ban 80, 1847-ben 84 volt.

Csökkent az endrődi jobbágyok használatában lévő szántóföld nagysága is. 1830-ban 7018 hold /1200 □ öles/ földet műveltek, 1844-ben 6808, 1847-ben már csak 6780-at. 14 év alatt 3 %-al csökkent. Egy telkes jobbágy, illetve egy zsellér családra 1830-ban 11,1, 1844-ben 10,1 és 1847-ben 10,07 hold nagyságú telekrész jutott. /18/

A jobbágyság további elszegényedésének oka volt még a legelő-elkülönítés. A legelőket a jobbágyok és a földesurak közösen használták.

Az 1832-36. évi törvény lehetővé tette a jobbágylegelők elkülönítését a földesuratól, amennyiben azt a jobbágyok nagyobb része kívánja. Ezt használta föl Endrőd, új földes ura Wodiáner Sámuel. Igyekezett a legelők nagy részéről kiszorítani a jobbágyokat. A legelő-rablás nagy felháborodást váltott ki Endrődön. Orvoslásért a megyéhez fordultak. A megyei küldöttek többször kiszálltak, hogy békét teremtsenek. Először 1837-ben, majd 1840-ben tettek kísérletet, hogy barátságos egyezmény jöjjön létre a jobbágyok és a földesúr között. /19/ Ez azonban nem sikerült. A kedélyek csak akkor nyugodtak meg némileg, amikor a Simai pusztát az endrődiek úrbéres legelője lett. A legelő elkülönítés kedvezőtlenül befolyásolta a jobbágyok állattartását. Különösen a zselléreket sújtotta, mert leghamarabb az ő állataikat tiltották ki a közös legelőkről. Úrbéres földdel meg nem rendelkeztek. Így jószágállományuk megcsappant, pedig megélhetésük egyik fő forrása volt.

Az 1830-as és az 1844-es összeírás szerint az állatállomány számszerűen nem csökkent, de az egy jobbágy családra eső jószágállomány – a juh-állomány kivételével – kevesebb lett.

Kimutatás az egy jobbágycsaládra jutó állatállományról Endrődön 1830 és 1844-ben.
/20/

Adózási év	családok száma	szarvasmarha	ló	sertés 10 éven felüli	juh
1830	633	1,31	1,75		5,85
1844	672	1,29	1.52	0,86	7,42

Különösen szembetűnő a lovak számának alakulása, mi nem tükrözi a tanyás-gazdálkodás térhódítását és a földművelés igaerő igényét. Viszont egyenes következménye annak, hogy a jobbágyok használatában egyre kevesebb föld volt. A juhtenyésztés előretörése a gyapjú árának rohamos növekedésével magyarázható. Endrőd a megye egyik legjelentősebb juhtenyésztő községe volt. Juhállománya lényegesen felülmúlta a megyei átlagot. A megyében 1825-ben egy jobbágycsaládra 2,9 juh esett. /21/

Az endrődi jobbágyság gazdasági helyzetét tükröző adatok egyre romló életviszonyokat, s általános elszegényedési tendenciákat mutatnak, ami együtt járt a jobbágy rétegek vagyoni különbségeinek gyors elmélyülésével. A község lakossága erősen differenciálódik. Kialakulóban van egy vékony, viszonylag gazdag paraszti réteg és egy széles nyomorúságos helyzetben élő vagyontalan zsellérség. Valamennyien a forradalomtól várták sorsuk jobbra fordulását. Érthető volt tehát az öröm és lelkesedés, amivel a jobbágyfelszabadítás első híreit fogadták. Sajnos a forradalom felemás jobbágyfelszabadítása nem oldotta meg a parasztságunk problémáját. Az elszegényesedés tovább fokozódott. Endrőd a századfordulóra agrárproletár és szegényparaszti arculatú község lett, ahol a vezetés és irányítás egy vékony gazdag paraszti réteg kezébe került.

A márciusi forradalom és jobbágyfelszabadítás

1848 tavasza a népek tavasza volt. Forradalmi hullám söpört végig Európán. A párizsi és bécsi forradalom hírére március 15-én Pest is megmozdult, és cselekvésre ösztönözte a polgári átalakulás híveit. A márciusi ifjak vezetésével a Pilvax kávéházból nemzetiszínű zászlók alatt kiinduló lelkes kis sereg, az egyetemisták, a pesti polgárok és a tavaszi vásárra feltódult sok jobbágy és nemes csatlakozása után, hatalmas tömeggé nőtt. A Landerer nyomdában már 5000-en voltak. Itt nyomtatták ki a szabad sajtó első termékét; a nemzet kívánságát tartalmazó 12 pontot és a Nemzeti dalt. Délután nagygyűlést rendeztek. A Nemzeti Múzeum előtt mintegy 10000 ember jelent meg. A múzeum elől a városházára mentek, hogy elfogadtassák a nemzet követelését. A városi tanács habozás nélkül magáévá tette a 12 pontot. Utána a Helytartó Tanácshoz vonultak. Itt már 20000-es tömeg kíséretében adták át a forradalom követeléseit. "A nagyméltóságú Helytartó Tanács sápadt vala és reszketni méltóztatott". Ötpercnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett. Megnyílt Tánacsics börtönének ajtaja is. A rab írótt diadallal vitte át Pestre a töméntelen sokaság. A vér nélkül győzedelmeskedő pesti forradalom még aznap létrehozta a forradalomvezető szervét;

a Közrendi Bizottmányt és hozzáfogott a Nemzetőrség megszervezéséhez. A pesti forradalommal végre Magyarországon is megtörtént a frontáttörés. Pest szava hamarosan elhallatszott Bécsbe és Pozsonyba is. Már március 17-én megszületett a királyi kézirat, mely felhatalmazta az országgyűlést, a jobbágyfelszabadítást és nemzeti függetlenséget tartalmazó törvények alkotására.

A pesti forradalom első hírére a vásárlásból hazatérők és a márciusi ifjak vitték szét az országban. Megyénkben Szarvas szerzett leghamarabb tudomást a forradalomról. /22/ március 16-án. A megye székhelyére március 20-án érkezett az örömhír. Március 22-re az alispán népgyűlést hirdetett. Ezen a községek küldöttei között az endrődiek is ott voltak. A gyűlést a megyeház udvarán tartották, mely először nyílt meg a nép előtt. Az országgyűlési követek beszámolója után az alispán ismertette a szabadságot hozó pesti forradalom eseményeit. A küldöttek határtalan lelkesedéssel és hatalmas éljenzéssel vették tudomásul. Majd felolvasta a miniszterelnöknek a csend és rend fenntartására vonatkozó rendeletét. Végül javaslatot tett a „Közbátorsági Bizottmány” alakítására, azzal a céllal, hogy biztosítsa a rendet a nemzetőrség felállításáig. /23/

A községek küldöttei gyorsan vitték a szabadság hírére szűkebb pátriájukba. Otthon már határtalan lelkesedés és öröm töltötte be a szíveket. A nép örömnepet ült, éltette a szabadságot. Endrődön zúgtak a harangok. A lakosság hálaadó imára gyűlt a templomba. A községháza terén összegyűlt tömeg egy emberként harsogta „... rabok tovább nem leszünk.” Zászlók lobogása, körmenetek, kivilágított ablakok, meggyötört emberek szemében csillogó örömkönnyelek jelezték a határtalan örömet és boldogságot. /24/

Nem csodálkozhatunk, hogy évszázados vágyukat olykor nem törvényes módon igyekeztek valóra váltani. A törvényes útban csalódott parasztság Endrődön is a forradalmi utat választotta, és önkényes földfoglalásokba kezdett.

A jobbágyfelszabadítással a telkes jobbágyok sem voltak teljesen megelégedve. Sérelmezték, hogy a törvények nem tették jóvá azokat a jogtalanságokat, melyek a legelő elkülönítéssel kapcsolatosan érték. Mivel a törvényes útban ők sem bíztak, minden engedély nélkül ráhajtottak a földesúr legelőjére. Sérelmesnek tartották továbbá azt, hogy a szőlődézsma megmaradt és a regálék terén sem történt változás. A parasztság tiltakozására 1848. szeptember 15-én országosan eltörölték a szőlődézsma, de a kocsma-, mészárszéktartás, halászat, stb. joga továbbra is a földesúr kezén maradt.

Parasztságunk elégedetlensége tehát jogos volt, ami magyarázatot ad a meg-megújuló mozgalmakra is. Aggodalomra az adott okot, hogy a nemzeti egység megbomlása veszélybe sodorja a forradalom eddigi vívmányait. Ezért kérte Kossuth és Táncsics is a megye, köztük Endrőd parasztjait, hogy jogos sérelmükkel törvényes úton igyekezzenek érvényt szerezni.

Az endrődi parasztok elégedetlenségüket 1848ban különböző módon kifejezésre juttatták. Elhangzottak olyan kijelentések: „akkor megyünk katonának, ha földet adnak.” A forradalmat azonban nem hagyták cserben. Amikor a nemzeti lét vagy nemlét forgott kockán, egy emberként fogtak fegyvert, és hazafias érzéstől fűtve mentek a hon

mentésére. Hősies magatartásukkal és áldozatvállalásukkal nem egyszer példát mutattak Békés megye más községeinek.

A község közigazgatása és igazságszolgáltatása a forradalom előtt és alatt

A községi közigazgatás és igazságszolgáltatás élén a bíró állt. Mivel a község a forradalom előtt a földesúr községe volt, a bírót az uraság három jelöltjéből választották egy évi időtartamra. A XIX. század harmincas és negyvenes éveiben a bírói tisztséget Uhrin Imre, Dinya Mihály, Hornok Mátyás, Tímár István töltötték be. 1848-ban Kovács János, a község népszerű és köztiszteltben álló földes gazdája. /26/

Az esküdteket a bíró vette maga mellé a tekintélyesebb gazdák jóváhagyásával. Az 1832-36-os törvények életbelépése után az esküdteket, adószedőket és az árvák gyámját a nép választotta. Az esküdtek teendőit név szerint kifüggesztették a község háza ajtajára. A jegyzőt az uraság befolyása és jóváhagyása nélkül a jobbágyok választották és el is bocsáthatták.

A bíró, törvénybíró /albíró/ jegyző, esküdtek, az árvaszék gyámja és az adószedők alkották a tanácsot. A tanács intézte az árvaügyeket, szedte az állami, megyei és községi adót. Előtte kötötték az adásvételi és egyéb szerződéseket. A végrendeleteket a jegyző készítette a végrendelező házában tanúk jelenlétében. A végrendelező halála után két esküdt jelenlétében bontották fel.

Adót csak a jobbágyok fizettek. A nemesek adómentesek voltak. Az adókvetés alapja az úgynevezett rovásos /dikális/ összeírás volt. Évenként összeírták a jobbágyokat, velük egy kenyéren lévő 16 évesnél idősebb fiaikat, lányukat, testvéreiket, házas és házatlan zselléreket, szolgálókat, szolgálókat, mindenféle jószágot, az ingatlanokat és végül a közös haszonvételeket. Majd megállapították, miből mennyit vettek egy rovásba. Aztán kiszámították, hogy a megyére kivetett állami és megyeadó arányában mennyi összeg esett egy rovásra. Az adót többnyire pénzben fizették. Természetben kellett biztosítani az átvonuló katonaság részére kiszabott kenyeret, zabporciót, tűzifát, istállót, háláshelyet, szállításhoz előfogatókat, továbbá a megye szükségleteire szolgáló szekerezéseket és gyalogmunkásokat. A lakosok erről nyugtát kaptak és adójukba betudták. Ha a községgazdálkodásból adódó jövedelme nem fedezte a községi háztartást, akkor különadót vetettek ki. Azokat, akik adóval hátralékban voltak, és a következő év összeírásáig nem fizették ki, testi büntetéssel sújtották, azon felül a marhájukat és egyéb élelmüket is „elkótyavetyélték.”

A tanács gondoskodott a "belső és külső bátorság" vagyis a tisztaság, házirend és közbiztonság fenntartásáról. A bíró a községet tizedekre osztotta. Minden tizedre egy-egy fővigyázót rendelt ki. A fővigyázók mellé minden utcába kapitányokat /utca kapitány/ és éjszakai vigyázókat osztottak be a jámboreletű és minden gyanú felett álló lakosok közül. A "külső bátorság" fenntartása a pusztabíró feladata volt.

Peres ügyekben első fokon a bíró ítélkezett, de hatásköre nem volt pontosan körvonalazva. A tudni- és tennivalókról a földesúr időnként perrendtartásszerű utasítást adott ki. Hatósága alá tartoztak a községben lakó nem nemes személyek, s általában mindazok az ügyek melyek 12 pálnát illetve 12 Ft-ot meghaladó büntetést nem igényeltek. Ilyen büntetést 1821. december 1 és 1822. június 30-a között 78 esetben szabott ki az endródi bíró. A büntetések között még a múlt század elején is szerepelt a vasbilincs, kalodába tétel és a nyakvas. A nyilvános botozást 1842. március 15-i rendeletével a megye megtiltotta. A rendelet értelmében testi büntetést csak a község háza udvarán a nyilvánosság kizárásával lehetett végrehajtani. Majd 1842. december 12-én végleg megszüntette a község előjáróinak a botozás jogát. Úrbéri ügyekben az úriszék, a főszolgabíró, illetve a megyei törvényszék ítélkezett. /27/

A forradalom lényeges változást hozott a községi közigazgatás és igazságszolgáltatás terén is. Egyik lényeges ítélete, hogy eltörölte az úriszéket. Az előjárók megválasztásához a földesúri jóváhagyás már nem volt szükséges. Az újjászervezést szükségessé tette az is, hogy a régi közigazgatás és igazságszolgáltatás az új idők követelményeinek már nem feleltek meg. A megye március 27-én határozott a községi vezetőség újjáalakításáról. Kimondta, a községi bizottmányba csak olyan egyének választhatók, akik a forradalmi eszmét magukénak érzik és élvezik a nép bizalmát. Endrődön április első napjaiban alakult meg a községi bizottmány. Legsürgősebb feladata volt a bíraskodó esküdtszék, megalakítása. Tagjai Salacz Imre, Csenger Gáspár, Nagy Ambrus és Uhrin István. Az elnök tagja volt a megyei központi bizottmánynak, és ott szavazati joggal bírt. Feladatuk volt a község belső ügyeinek ideiglenes intézése. Hatáskörükbe tartozott minden olyan ügy, melyben eddig a tanács vagy a közgyűlés intézkedett. Ugyanakkor választották meg a megyei állandó bizottságba delegált tagokat is. Ezek a következők voltak: Huszly Károly, Salacz Imre, Tímár István, Habzda István, Kalmár György, Farkas György, Pintér György, Katona György és Drechsel György. /28/ A demokratikus átalakulás érdekes jelensége, hogy a hivatalos levelezésekben és jelentésekben minden felesleges címet mellőztek. Így maradt el Drechsel György neve elől is a bárói cím.

Az alispán április végén kapta meg a belügyminiszter rendeletét az 1848-as törvények végrehajtására. Május 3-án, Gyulán közgyűlést hívott össze. Kihirdette az újtörvényeket és utasította a községeket, hogy válasszák meg a végleges előjáróságokat. Nevüket sajnos nem tudjuk. Majd 1849-ben újabb választás tartását. Ezek közül is csak néhánynak tudjuk a nevét. Így Farkas György bíró, Gyuricza István törvénybíró, Salacz Imre jegyző, Hornok Mátyás, Uhrin András és Papp György esküdtek. Ezek voltak a község ismert vezetői, kik a szabadságharc legnehezebb szakaszában-közszolgálatban voltak, s feladatuk megoldásában erélyt, kitartást tanúsítottak. Hiszen önkéntesek, honvédek toborzása, adományok gyűjtése, az átvonuló katonaság ellátása, a bel rend fenntartása mind nagy körültekintést, megértést, és humánus tevékenységet igényelt.

Az új viszonyok között különös gond és felelősség hárult a község bírójára. Hatáskörét pontosan meghatározták. Ő volt felelős a község rendjéért és biztonságáért. Népgyűlést csak engedélyével lehetett tartani. Annak tárgyát és célját minden esetben be kellett jelenteni. Pénzbüntetést most is csak 12 ezüst forintig szabhatott ki. Adás-vevés

ügyében a bíró és jegyző határozott, de az általuk jóváhagyott szerződést a megyének meg kellett küldeni. A község belügyeit a képviselőtestülettel egyetértésben intézte. Olyan esetben, mikor a képviselő testület felelősséget nem vállalhatott, jogában állt népgyűlést hirdetni. A községi képviselők választás útján kapták megbízatásukat. Választó és választható életévét betöltött községi lakos. /29/

Az 1848-as törvények értelmében a rendi országgyűlést népképviselési országgyűlés váltotta fel. Az áprilisi törvények szentesítését követően május elején megindultak a követválasztási mozgalmak. Összeírták a választókat. A nem nemesek közül választójoggal, sajnos, csak azok rendelkeztek, akiknek vagyona, illetve jövedelme bizonyos értéket /cenzust/ meghaladta. A parasztok közül csak a negyed teleknél nagyobb földdel rendelkezők kaptak választójogot. Így az endrődi parasztság több mint 70 %-át kizárták a követválasztásból. A megye május 9-én határozott a választókerületek beosztásáról. Endrőd a 2-es számú választókerülethez tartozott, Gyoma székhellyel. Ide tartoztak még: Berény, Tarcsa, Ladány, Szeghalom, Vésztő, Gyarmat és Csejt-puszta. Hamarosan megindult a választási harc. A nép hangulata Táncsics mellett volt. Őt akarták képviselőnek megválasztani. Csak azután választották meg egyhangúlag Omaszta Zsigmond békéscsabai kisnemeset, amikor Táncsics a siklósi mandátum elfogadása mellett nyilatkozott.

Endrőd népe az önvédelmi harc idején

A forradalmi vívmányok és a nemzeti függetlenség megvédése önvédelmi harcra készítette az országot. Ebből a harcból az endrődi nép hősiesség helytállásával, áldozatvállalásával, nem egyszer példát mutatva, derekasan kivette részét. E dicsőséges küzdelem minden parányi eseményre nemzeti erőnk nagyságának egy-egy fényes bizonyítéka, minden emléke oly drága kincsünk, amit az enyészettől megmenteni és hátrahagyni az utókornak mindnyájunk hazafias kötelessége. Endrőd és környéke nem tartozott hadműveleti területhez. Így a pusztító harcok elkerültek. A katonaság kiállítása és élelmezése, a menekültek és hadifoglyok ellátása azonban szinte minden erejét igénybe vette.

A közigazgatás újjászervezésével egyidőben megindult a nemzetőrség szervezése. Ebben a munkában a község elől járósága jelentős tevékenységet fejtett ki. Ekkor még senki sem gondolt arra, hogy a nemzetőrségre vár a rend fenntartásán kívül a haza védelme is. Annak ellenére, hogy a felemás jobbágyfelszabadítás itt is feszült helyzetet teremtett, már április 2-án Farkas György vezetésével 100 nemzetőr tett esküt a közbiztonság, a rend fenntartására és a kivívott szabadság megvédésére. Ugyanakkor Körösladányban 50-en, Vésztőn 25-en jelentkeztek. A nemzetőrség újjászervezése után június végére Endrődön már 40 főre emelkedett a létszám. Tiszteknek Müller János lelkészt, Nagy Ambrust, Drechsel Györgyöt és Salacz Imrét választották. A rendfenntartó szerepkörrel létrehozott nemzetőrségből a délvidéki lázadás hírére önként-jelentkezés alapján 61-et hamarosan felfegyvereztek és készenlétbe állítottak, hogy bármikor Bács, Torontál megyék védelmére indulhassanak. A hazafias lelkesedés oly nagy volt, hogy 144-en jelentkeztek. Más

községekben is hasonló lelkesedést lehetett tapasztalni, így a megye 3000 nemzetőr helyett 4500-at küldött a haza védelmére. Fegyverzetük: puska, pisztoly, kard, fokos és élezett lándzsa volt. Június 12-én indultak Makóra. Zászlójukra ezt írták: „Békés megye nemzetőrsége a hazáért. /31/

A község vezetősége elrendelte, hogy az itthon maradtak gyakorolják a fegyverforgatást, ügyeljenek a rendre és táborba szállásra mindig készen legyenek. A hadiesemények hatására Makóról hamarosan Nagybecskerekre mentek. A lakosság nagy szeretettel fogadta őket. Azt mondták, hetek óta ez volt az első nyugodt éjszakájuk. Az endrődiek a II. zászlóalj 12. századát alkották néhány Körösladányi nemzetőrrel kiegészítve. Salacz Imre százados, Farkas György főhadnagy, Hunya Mátyás és Szebenyi János alhadnagyk voltak a tisztek. Nagybecskereken Kiss Ernő ezredes parancsoksága alá kerültek és a reguláris katonaságnak nagy segítséget nyújtottak a lázadó szerbek megfékezésében. Ez a csoport 3 hétig volt táborban. A váltás augusztus 2-án érkezett meg. Valamennyien endrődiek voltak, akik Salacz Imre százados, Vaszkó Pál főhadnagy és Uhrin Mihály alhadnagy parancsoksága alatt augusztus 24-ig maradtak Nagybecskereken. Táborozás idején a köznemzetőr 8, a tizedes 16, az őrmester 24 krajcár napidíjat kapott. A tisztek havi fizetése: századosé 80, főhadnagyé 40, alhadnagyé 30 forint volt. Minden nemzetőr naponta 2 font kenyeret kapott. /32/

Bár hősiességük bántotta a felszerelés és kiképzés hiányosságait, azért a nemzetőrök mégsem képviseltek olyan harci értéket, mit a reguláris katonaság. Ezért a megye augusztus 19-én elhatározta 1000 fős zászlóalj felállítását olyan nemzetőrökből, akik a harc végéig önként vállalták a szolgálatot. A siker biztosítására kimondták, hogy az addig fizetett 8 kr zsoldot még 16 ezüst kr-ral kipótolják, és az önkénteseket fegyverrel, ruházattal ellátják. A községek utasítást kaptak a toborzás megindítására. Endrőd előljárói mindent elkövettek a siker érdekében. Muzsikaszó mellett zászlókkal utcáról utcára jártak és énekelték a toborzódalt, melyet a megye főjegyzője, Szakál Lajos írt. /lásd az 1. számú függelék/. A toborzó dalt szétszórták a lakosság között. Nagyapáink sokszor emlegettek részleteket belőle. /33/

Endrődről már az első napokban többen jelentkeztek. Közben a megye rájött, hogy az önkénteseket nem tudja felszereléssel ellátni. Ezért a nagy lelkesedéssel megindított toborzást korlátozni kellett. Egyelőre azt tekintették feladatnak, hogy a toborzottakból 387 önkéntest táborba küldjön. Ezek között 15 endrődi volt, kik valamennyien hadiszolgálatban jártas, fegyverforgatásban gyakorlott, kiszolgált katonák voltak. Az önkéntesekből 2 szakaszt állítottak ki. A ruházattal gyengén ellátott csapatot szeptember 16-án indították útnak Aradra. Fegyverzettel ott szerelték fel. Máriássy őrnagy parancsoksága alá kerültek. A lelkes csapat október 21-én az angyalkúti csatában esett át a tűzkeresztségen. December 4-én részt vettek az aradi vár megrohamozásában, majd december 14-én az új aradi csatában tüntették ki magukat Máriássy őrnagy december 7-én ezt írta a megye önkénteseiről: „A Békés megyei önkéntesek nagy hadi ügyességgel és példamutató bátorsággal harcolnak az ellenség ellen”. /34/ Bizonyára, bátor helytállásukkal az endrődi önkéntesek is hozzájárultak ehhez a szép elismeréshez.

Alig indultak el az önkéntesek Aradra, újabb feladat várt Békés megye lakosságára. Jellasics támadása következtében előállott helyzet az újonnan alakult honvédsereg erősítését tette szükségessé, s a kormány 2550 újonc kiállítását kérte a megyétől. Ismertette az országos helyzetet, a megye felhívással fordult a községekhez és elrendelte a toborzást. Úgy intézkedett, amennyiben toborzás útján nem lesz ki a létszám, akkor a községek lélekszámuknak megfelelően sorozással kötelesek az újoncokat kiállítani. 127 személy után 2 újoncot kellett adni. Ilyenformán Endrődre 108 újonc kiállítása jutott.

A honvédelmi terhek fedezésére a megye 50166 forintot vetett ki adóban, mégpedig úgy, hogy a földesurak 29843, a birtoktalan nemesek 946, a községek pedig 19377 forintot fizettek. Ebből Endrődre 1014 forint esett.

Az újonc összeíró bizottság Sipos Gábor, Duda György, és Debreczeni András tagokkal már korábban megalakult. A megyei utasítás megérkezése után Salacz Imre és Drechsel György vezetésével mindjárt létre jött a toborzó bizottság is. A bíró vezetésével népgyűlést tartottak. Tájékoztatták a lakosságot a veszély nagyságáról, kérték, hogy tegyenek meg mindent a haza megmentéséért. Ki katonai szolgálat vállalásával, ki egyéb áldozattal igyekezzen a veszélyt elhárítani. A toborzó bizottság nagy ügybuzgalommal fogott munkához. A község előljárósága minden támogatást megadott. Sajnos a lelkesedés nem öltött nagyobb méretet. Így volt ez nem csak Endrődön, hanem az egész megyében. A toborzás kezdetén, Endrődön 14-en jelentkeztek, de a megye többi hasonló községében még annyian sem. Magyargyulán 8, Németgyulán egy sem, Gyomán is először csak 9-en.

A sikertelenség okát elsősorban a felemás jobbágyfelszabadításban, vagyis a földosztás és legelő elkülönítés megoldatlanságában kell keresnünk. E miatt 1848 őszén a megye több helységében, köztük Endrődön is kiéleződött a helyzet. Kossuth és Táncsics üzenete mérséklőleg hatott ugyan, de nem nyugtatta meg a kedélyeket. A nép hangulatát hűen tükrözte a toborzó bizottság jelentése: „Az endrődi népgyűlésen nagy zúgás és ingerültség volt. A nép azt hangoztatta: nem látjuk, hogy az urak katonát adnának, vagy a kivetett 50 ezer forintba fizetnének. Márpedig amit az ember nem lát, nem is hiszi. Hogy a nagy békétlenségnek elejét vétessék, azt javasolja a nép, hogy a nemesek és uraságok neve a nép nevei közé soroltassanak, s azoknak fizetési kötelezései a néppel összeolvasztva a népbírók által hajtassanak be. Ekkor aztán a nép többé nem kételkedne, hanem látván hinne és tudná, hogy a közsabadság, az egyenlő teherviselés valóban bekövetkezett. Még így történik, hogy elkülönítve vettetik ki az adó, a nép nem hisz az egyenlőségben”.

Toborzás terén a debeliácsi menekültek megérkezés után lényeges változás történt. Debeliács községet a rácok feldúltál, lakosait földönfutóvá tették. Békés megye befogadta őket és szétosztotta őket a községben. Endrődre is jöttek harmincan. Megdöbbséget látványt nyújtottak a szerencsétlen menekülők. Szenvedés és kín ült az arcukon. Síró gyermekeket karjukon tartó anyák, reszkető aggok várták a jószívű emberek segítségét. Endrőd lakossága mindjárt gondoskodott róluk. Rendes elhelyezést és ételmezt biztosítottak számukra. A rácok kegyetlenkedése felbószította az egész községet. Most már senki sem kételkedett, hogy a haza veszélyben van. Mindenki érezte, hogy hazafias tettekre van szükség. Ez meg is mutatkozott, mert hamarosan 88-an jelentkeztek honvédnek. Ez a szám a későbbiekben még növekedett. Hasonló hazafias lelkesedést lehetett tapasztalni a többi községben is. Úgy hogy

október 26-án 1911 honvéd, - köztük 88 endródi – indulhatott Hódmezővásárhelyre a 30. zászlóaljhoz. /35/ November végére nem csak a kivetett létszámot állította ki a megye, hanem azon felül is. Mindez jól mutatja parasztságunk hazafias érzését. Látva a nagy veszélyt, annak ellenére, hogy jogos sérelmét nem orvosolták, a haza védelmére sietett.

A délvidéki lázadás és Windischgrätz betörése december végére válságos helyzetet teremtett. A megyébe egymás után jöttek a kormány rendeletei, melyek újoncok állítását, fegyverek, adományok, hadi- és élelmiszerek gyűjtését sürgették. A veszély elhárítására a megye december 22-én 1000 gyalogos és 200 lovasból álló szabadcsapat felállítását határozta el. Alig hangzott el a megye felhívása, Endrőről mindjárt 64-en jelentkeztek. Közülük 51-nek tudjuk a nevét. A szükséges létszám január 14-re gyűlt össze. Okolicsányi István őrnagy parancsoksága alatt január 25-én mentek Aradra, majd néhány nap múlva Galgócán rendezkedtek be. Az endródi gerillaharcosokról kevés feljegyzés maradt ránk. Azt tudjuk, hogy február 8-án részt vettek az aradi csatában, majd később a tavaszi hadjárat különböző csatáiban, ahol bátor helytállásukkal hívták fel magukra a figyelmet. A gerilla különítményt május 22-én oszlatták fel és honvéd-zászlóaljba osztották be. /36/

Endrőd lakossága nemcsak a harcoló csapatok kiállítását tartotta hazafias kötelességének, hanem az erejükhez mérten a honvédek ruházattal, élelemmel való ellátását, továbbá a véres harcok sebesültjeinek, menekültjeinek és a hadifoglyok elhelyezését, róluk való gondoskodást is. Nem akarom részletesen felsorolni az adakozásokat, mert arra számtalan példa volna. Csupán néhányat említek meg. Így 1849. február 25-én a község 24381 font kenyeret, 900 font húst, 1134 véka zabot, 6993 adag szénát, 50 akó bort és 25 akó pálinkát szállított a hadsereg élelmezésére. Dicséretet érdemel a község derék nemes érzésű nőinek áldozatkészsége is, kik nem csillogó aranyat és ezüstöt hordtak össze, hanem saját szorgalmas kezükkel készített fehérnemüket osztottak ki a honvédek között. Az endródi nők 1849 első napjaiban 131 inget, ugyanannyi lábravalót, 16 lepedőt, 8 mellényt, 6 nadrágot és nagycsomó tépést küldtek a harcoló csapatoknak. /37/

Windischgrätz gyors előrenyomulása 1849 elejére a válságot elmélyítette. Az ellenség délen elérte Szegedet, nyugaton Szolnokot. Ez újabb áldozatvállalást kívánt. A megye 6 század kiállítását kérte. Egy század általában 150 honvédből állott. Endrőről 50-en jelentkeztek, akiket a szarvasi századhoz osztottak be. Felszerelést is a községnek kellett biztosítani. Az utasítás úgy szólt: „Fegyverzetük lehetőleg lőfegyver és lándzsa legyen, amennyiben ez nincs, kasza, vasvilla, csákány, fokos is számításba jöhet.”

A századoknak március 21-re kellett Cibakházára megérkezni. Elszállásukról és élelmezésükről ugyancsak a községek gondoskodtak. A honvédeknek annyi élelemmel kellett ellátni, hogy zsold- és élelem kiadásáig hiányt ne szenvedjenek. /38/

A szabadságharc alatt az endródi nép érzületében az öröm és aggodalom a szerint változott, mint a győzelmek és csatavesztések, az ellenség előrenyomulása vagy visszaverése a nemzeti ügy helyzetét kedvezőbbé vagy válságossá tették. Azonban nem változott a hazafias lelkesedése, áldozatkészsége, és nem csökkent kötelességérzete. Számszerű adataink nincsenek de feljegyzéseink vannak arról, hogy 1949 tavaszán az eddigieken kívül még számosan jelentkeztek a haza védelmére. Nagyrészüket részt vett a dicsőséges tavaszi hadjáratban. Ott voltak Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg és a többi győztes csatában. Többségük a hannoveri huszároknál és Vécsey parancsoksága alatt harcolt, de megtaláljuk őket Bem táborában is.

Az itthon maradtak részt vettek a tiszti hadsereg élelmezésében. Pedig 1849 tavaszán az áldozatvállalás már a végsőkéig igénybe vette a község teljesítőképességét. Tessedik Károly szarvasi főszolgabíró március 12-én a következőket jelentette a véd bizottnánynak:

„Gyoma és Endrőd községekben oly csekély a gabonanemű, hogy százra menő földes gazdák vannak, kiknek birtokában annyi búza sincs, hogy az új termésig családjukat eltarthassák. Minkét község olyan szegény e tekintetben, hogy a megkívánt mennyiséget, ha tudniillik az élelmezés még több ideig tart – rekvizitio útján sem lehetne beszerezni. /39/

Március 15-e első évfordulóját a lakosság nagy lelkesedéssel ünnepelte. Ez alkalomból, annak ellenére, hogy élelmük fogytán volt, 74 véka búzát, 35 véka árpát, 24 véka zabot és 10 véka kukoricát küldtek a sereg élelmezésére. Majd május 9-én a rokkant honvédek javára 222 forintot adtak. /40/

A községnek nagy gondot jelentettek a rác hadifoglyok. Nemcsak azért, mert gondoskodni kellett elhelyezésükről és élelmezésükről, hanem főleg azért, mert behurcolták a kolerát és a tífuszt. A gondos ápolás ellenére is 1849 nyarán a hadifoglyok közül 104-en, a lakosok közül 11-en meghaltak. /40/

A tavaszi hadjárat győztes csatáiról érkezett híreket a község lakossága nagy örömmel és lelkesedéssel fogadta. mindenki reménykedett a végső győzelemben. Nyár derekán azonban a lelkesedést aggodalom váltotta fel. Hírek szállingóztak, hogy a muszak óriási hadsereggel jön. Eleinte a lakosság nem adott hitelt a kósza híreknek, sőt a híresztelőket és bujtogatókat kizavarta a községből. A kósza hír, sajnos hamarosan valósággá vált. A megye értesítette a községet, hogy a kormány muszka betörés miatt a népfelkelés gondolatával foglalkozik, s azért összeírja a 18 – 60 évig harcképes férfiakat. Az összeírás három csoportban megtörtént. Az első csoportba tartoztak a 18-30, a másodikba 30-40 és a harmadikba 41-60 évesek. Az utasítás szerint részleges felkelés esetén egyszeri dobolásra a 18-30 évesek, kétszeri dobolásra a 31-40 éveseknek kellett táborba menni. Teljes népfelkelés esetén, melyet a harangok félrevertése jelez, valamennyi össze írott a meghatározott helyen tartozott jelentkezni. Megparancsolták, hogy minden polgár lással el magát fegyverrel és háromnapi élelemmel. Fegyvere legyen lőfegyver és lándzsa, ha ez nincs: kasza, vasvilla, csákány, fokos vagy egyéb alkalmatosság.

A népfelkelés parancsnokának Korponay ezredest nevezték ki. Részleges népfelkelésre már július 26-án sor került. A megye északi része Endrődön gyülekezett és 28-án mentek Füzesgyarmatra. A fuvaroskocsik százával szállították a sebesülteket, hadi felszerelést, élelmet. Olyan volt a község, mint egy óriási tábor. Csapatok jöttek-mentek. Július 30-án félreverték az összes harangot, ami teljes népfelkelést jelentett. Az endrődiek akkor Szarvason jelentkeztek. A községben csak öregek, nők és gyermekek maradtak, valamint akik a mezei munkánál nélkülözhetetlenek voltak. Korponay sürgette, hogy a népfelkelőket lássák el rendes fegyverrel és ruhával. A kormány részéről történt is intézkedés, de közben Korponai augusztus 7-én Görgey utasítására feloszlatta a népfelkelést, csupán a lovasokat tartotta együtt.

Fokozta a zűrzavart, hogy egymás után jöttek az ellenőrizhetetlen hírek az ellenség közeledéséről. Augusztus 3-án az osztrákok elérték Orosházát. Az oroszok augusztus 9-én Szalontára vonultak be. A megyei hivatal augusztus 10-én Mezőberénybe, majd 13-án Gyomára költözött. Augusztus 14-én itt értesült a szomorú világosi fegyverletételről. /41/

A hír még aznap este futótűzként terjedt el Endrődön is. A községi előjáróság határozott intézkedése akadályozta meg, hogy a pánik nem csapott át rendbontásba. Felszólította a lakosságot, hogy őrizze meg a nyugalma. Közigazgatás tárgyában senkitől utasítást ne fogadjon el, és a megszálló csapatok közeledtére ellenállást ne fejtessen ki. „Várjuk meg magyarokhoz illő jellemmel a most szomorú, de még jobbra fordulható események fejleményét”. /42/

A szabadságharcban résztvevőkről sajnos nincsenek pontos adataink. A hősi halottak pontos száma sem ismert. Különböző iratokból azonban 141 honvédnak tudjuk a nevét. /43/

Dr. Maday Pál Békés megye története c. munkájában 298-ra teszi a Kossuth-katonák számát. Jelen tanulmány alapján a táborba szállt nemzetőrökkel 361 harcosról tudunk. Azonban még ennél is több volt, mert a másodszor /augusztus 1-től 24-ig/ táborba szállt nemzetőrökről és az önkéntesekről nincsenek pontos feljegyzések.

A hősök nevét megőrizni és az utókor számára hátrahagyni, úgy gondolom, mindannyiunk kötelessége. Ezekből a feljegyzésekből azt is megtudjuk, hogy többségük nem kényszerből, hanem hazaszeretettől fűtve önként ment a haza megmentésére.

Tisztelet és megbecsülés azoknak, akik akkor magasra emelték a szabadság zászlaját!
Övezzé hála és szeretet azok emlékét, akik életüket áldozták a haza oltárán!

Megtorlás a szabadságharc után

A világosi fegyverletétel elhallgatatta a csaták zaját. Utána jött a megtorlás. A fegyvereket, népfelkelésnél használt lándzsákat, kaszákat stb. azonnali hatállyal be kellett szolgáltatni. Összeszedték a nemzeti színű zászlókat. Megtiltották a gyűléseket. A szabadságharcban teljesen kimerült községnek rész kellett vállalni az ellenséges haderő élelmezésében. Ez óriási megterhelést jelentett. Község előjárói éjjel-nappal a kivetett mennyiség összegyűjtésén fáradoztak, nehogy még nagyobb kellemetlenségek legyenek. A megterhelés nagyságát hűen tükrözte a naponként beszolgáltatott élelem számadatai.

Például augusztus 20-25 között a községnek 24381 font kenyeret, 121 font húst, 1134 véka zabot, 6993 adag szénát, 50 akó bort, 25 akó pálinkát kellett beadni. /44/

Ezen kívül Haynau a megyére 100 ezer pozsonyi mérő zab hadisarcot vetett ki, amit részben Aradra, részben Pestre kellett szállítani. Ezt is községenként kivette, a lakosságnak kellett előteremteni és elfuvarozni. /45/

A község iratait feldúlták. Dokumentumokat kerestek, melyeknek alapján az embereket letartóztatták. Minden kis adat jelentős volt számukra. 1848. szeptember 1-től 1949. augusztus végéig megjelent újságokat össze kellett gyűjteni és átadni.

Nagy elkeseredést váltott ki a Kossuth-bankjegyek ellenérték nélküli beszedése. Endrődön és környékén elég sok Kossuth-bankó halmozódott fel. Az elfoglalt területekről idejött kereskedők, menekültek ezen a részen igyekeztek az itt még vásárlóerővel bíró bankókon túladni. Igen sok gabonát, állatot vásároltak fel, s mikor a felhalmozódott pénz egyszerre értékét veszítette, sokan elszegényedtek.

Legnagyobb elkeseredést az emberekkel való bánásmód váltotta ki. Összeírátták a szabadságharc honvédeit. Közülük többet besoroztak az osztrák hadseregbe. Letartóztatták azokat, akik a szabadságharc folyamán jelentősebb szerepet töltek be. Sokat bebörtönöztek. Nevét kettőnek tudjuk: Omaszta Zsigmond képviselő és Csepcsánszky György földes gazdának. /46/

A szabadság harc emlékét sem Haynau rémuralma, sem a népre nehezedő önkényuralom nem tudta kitörölni a lakosság tudatából. A rendszer ellen nem tettek ugyan semmit, de nem is támogatták. Túrve, de nem felejtve várták sorsuk jobbra fordulását.

A hős csaták eseményei az emlékezet szárnyán apáról-fiúra szálltak, s ma is ott élnek az endrődiek szívében.

J e g y z e t

1. Lud. Aug.Haan: Diplomatarium Békésiese, Pest 1870.II.32.
2. Hunya Sándor: Endrőd története a gyulai uradalomban. Szeged, 1934.26.
Kolozsvári-Szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből.
3. Karácsonyi János: Békés vármegye története. Gyula. 1896.II.98.
4. Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. II.1695-1848. Békéscsaba 1971. 229, 239.
5. Endrőd története. Kiadja: Az MSZMP. Endrődi Nagyközségi Pártbizottságának Agitációs és Propaganda Központja. Endrődi Híradó 1980.II. évf. 3-4 szám. 19-20.
6. Daka István: Gyoma története az újratelepüléstől a polgári demokratikus forradalomig. Gyomai tanulmányok, Szerkesztette: Szabó Ferenc. Gyoma 1977.80.
7. BML. Ö.161. Summárium Popularis Conscriptio Békésiensis pro Anno 1829/30.
8. BML.Ö.IV.A.827. Conskriptió Possessionis Endrőd 1795/96.
9. Karácsoni János: i.m.98.
10. Endrőd története i.m.71.
11. Daka István i.m.54.
12. Hunya Sándor: i.m.45,42,33
13. BML.Ö.IV.A.6.288. Possessió Endrőd pro Anno Militári1797/98. BML.Ö.161.
Dicationális et Repertitionális Incltyti Comitatus Békésiensis pro Anno 1829/30.
BML.Ö.IV.A.6.321. Békés vármegye adószedőjének iratai 1843/44.

14. Implom József: i.m.144.
15. Implom József: i.m.124.
16. BML.Ö.161. Summárum Populáris Conscriptiois Comitátus Békésiensis pro Anno 1829/30. BML.Ö.IV.A.321.Békés vm adószedőjének iratai 1843/44. BML.Ö.Békés vm közgyűlési iratok 2963/1847.
17. Szabó Ferenc: Békés megye gazdasági és társadalmi fejlődésének főbb vonzásai a XVIII. sz. elejétől napjainkig. Békés megye gazdasági földrajza. Főszerkesztő: Krajkó Gyula. Békéscsaba 1974.120.
18. BML.Ö.161. Dicationális et Pepertitionális Inclyti Comitátus Békésiensis pro Anno 1828/30. BML.Ö.IV.A.6.321. Békés vm adószedőjének ir. 1843/44. BML.Ö. Békés vm közgy. iratok. 2963/1947.
19. Scherer Ferenc: Békés vm társadalma 1695-1848. Gyulai dolgozatok. Szerk. Implom József Gyula. 1941.40.
20. BML.Ö.161.Summárum Populáris Conscriptiois Békésiensis pro Anno 1829/30. BML.Ö.IV.A.6.321. Békés vm adószedőjének ir. 1843/44.
21. Szabó Ferenc: im.117.
22. Jároli József: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka 1848/49. Gyomai tanulmányok. Szerk.: Szabó Ferenc. Gyoma 1977.89.
23. Scherer Ferenc: i.m.5.
24. Szerző gyűjtése
25. Oláh György: Békés vm 1848-49 Gyula 1889.81.
26. Hunya Sándor: i.m.45.
27. Scherer Ferenc: Békés vm társadalma 1695-1848. Gyulai dolgozatok. Szerk: Implom József Gyula 194117.20-25.
28. Oláh György: i.m. 120-123.
29. Oláh György: i.m.153,115
30. Jároli József: i.m.9. Oláh György i.m.488.
31. Oláh György: i.m. 198,202,204,216,232.
32. Oláh György: i.m.406,408,243.
33. Scherer Ferenc: i.m.32. Oláh György: i.m.272.
34. Oláh György: i.m.277,287, Scherer Ferenc: i.m.33.
35. Oláh György: i.m. 317,399,41,309,310,316,321.
36. Oláh György: i.m. II.87,96,99,116.
37. Hunya Sándor: i.m. 51.
38. Oláh György: i.m.II.157,158
39. Oláh György: i.m.II.280.
40. Oláh György: i.m.II.293,326.
41. 41. Oláh György: i.m.II.343,351,354,378,393, Scherer Ferenc i.m.52.53
42. A szerző gyűjtése
43. Hunya Sándor: i.m.48-51.
44. Oláh György: i.m. II.400.
45. Scherer Ferenc: i.m.63.
46. Hunya Sándor: i.m. 52.

F ü g g e l é k

1. sz. A szabadcsapatban szereplő endrődiek:

báró Drechsel György	családos	főhadnagy elesett
Vadász Mihály	„	földműves
Alt Mátyás	nőtlen	juhász
Pogácsa István	családos	fm
5. B. Uhrin József	„	„
Fábián Antal	nős	molnár
Sz Csuvár István	családos	szabó
Tímár Mihály	„	fm
10. Gyuricza József	„	„
Varga M József	„	„
Koczka József	„	„ megvakult
K Zrena Mihály	„	kerékgyártó
Pető György0	„	fm
15. Goda István	„	„
Kalmár Mihály	„	régi katona
Z Kovács Imre	„	fm
Majoros György	„	béres
Szügyi György	„	csizmadia
20. Polányi Mihály	„	béres
Lebestyák András	nős	kovács
Uhrin István	családos	öreg
Forgács Imre	„	béres
Kulich János	„	fm
25. Gombkötő Ferenc	„	kertész

Mikó Imre	családos	fm
Cs Márki Imre	nőtlen	„
Botos György	„	szűcs
B Kurilla József	családos	béres
30. Mászáros János P	„	kertész
Kurilla Mihály	„	zsellér
Márki Gábor	csejti	nőtlen
Vaszpill József	családos	kötélverő, kisz.katona
Dávid Mihály	nőtlen	fm
35. B Hornok Mihály	családos	
Balázs János	„	idős
Rácz Imre	„	„
Vitéz János	nőtlen	
Vaszkó J János	családos	birtokos
4. Alt Pál	nőtlen	szabó
Csejti Fábrián Péter	„	
Árvai István	családos	kőműves
Duda József	„	varga
Polányi György	nőtlen	
45. Kokas János	„	
Suba András	„	
Veiger Mihály	„	takács
Mészáros István	„	
Kurilla Mihály	„	„
50. Hortsek Mihály	„	
Bálint István	„	

Békési toborzó

Ezen nótára: Hortobágyi

pusztán fú a szél

Vagy: Akkor szép az erdő,

mikor zöld

Sötét az ég, dúl már a vihar,

Veszélyben van a hon, a magyar,

Gaz pártütők veszett csordája

Romlásunk már régen munkálja.

Hóha, megállj! – nem megy ez tovább,

A magyar faj tán nem délibáb,

Vér, nem savó foly még ereiben

Fegyvert ragad vitéz kezeibe.

Öl, vág vele, mint az oroszlán,

Megmutatja, hogy úr e hazán.

Ide pajtás a zászló alá!

Három színét a nemzet adá.

Magyar haza, magyar katona

Magyar ruha, beh szép lesz rajta!

Magyar tisztség, magyar vezényszó,

Nem kell itt tokhancz Comandó.

Ne szólj többet vérem, barátom;

Éltem a hazámért elszánom!

Itt a kezem, - most írjanak be,
Fegyvert ide, hadd megyek tűzbe!

Szakál Lajos

3. sz.

A szabadságharc ismert endrődi harcosai

Mikusa András	önkéntes	Vécsey alatt
Majoros Mihály	„	„
Bela Mátyás	„	„
Majoros Pál	„	„
5.Ráz Imre	„	„
Mastala János	„	„
Hitsha János	„	Kmetty alatt
Bradák Mihály	„	„
Dinya Gy Mátyás	„	„
10.Friderich István	„	„
Batsa Pál	„	„
Giricz György	„	„
Vrana János	„	„
Dávid András	„	„
15.Varga M István	„	„
Liziczai György	„	szekerész Klapka alatt
Alaxi István	„	Hannover alatt
Valuska Mátyás	„	„
Hegedús Ferenc	„	„

20.Kolompár József	„	Vécsey alatt
Hanyecz István	„	„
Hunya István	„	„
Baiz Mihály	„	„
Kurilla Mátyás	„	Hannover huszár
25.Mészáros János	önkéntes	szekerész
Hlavalinszky Kálmán	„	Vécsey alatt
Dinya Pál	„	„
Juhász Pál	„	„
Kenyeres József	„	Hannover huszár Görgey alatt
30.Marthos János	„	„
Szabó Antal	„	„
Hakkel János	„	„
Kálmán Mihály	„	Kmetty alatt
Banják József	„	Hannover huszár Görgey alatt
35.Dinya J Pál	„	Károlyi huszár
Sz Tímár János	„	„
K Kovács Pál	„	„
F Tímár András	„	Guyon alatt
Salacz József	„ hadnagy	
40.Csenger4 Antal	„	
Száfián József	„ tüzér	Bem alatt
Zs Tímár János	„	Hannover huszár
Kovás Imre	„	Klapka alatt
Árdán János	„	„
45.Kakas János	„	„
Koncsek Mihály	„	Vécsey alatt

Dege István	„	„
Dávid Mihály	„	Hannover huszár Görgey alatt
Farkasinszky István	toborzott	
50.Sz. Tímár György	„	
Gyuricza Mihály	„	Kmetty alatt
Tímár János	„	Vécsey alatt
Szakálos Imre	„	„
Dinya Mihály	önkéntes	
55.Hancsi János	„	Hannover huszár
Tímár M István	„	„
Duda György	toborzott	„
Varga Pál	„	„
Hancsi György	„	„
60.Papp Pál	„	„
Forgács János	„	tüzér
Matyó György	„	
Hegedús Mátyás		Hannover huszár
Szmarko János		„
65.Szakálas Mihály		„
Tóth J György		„
Csorán Mihály		Kmetty alatt
Bela János		„
Vadász István		„
70.Nagy József		„
Mókó István		Hannover huszár
Hegedús Mihály		„
B Kovács János		„

Lapatinszky János		„
75.V Farkas István		„
Búza Mihály		„
K Tímár György		Hannover huszár
Pintér István	önkéntes	„
Sasánszky Pál	„	„
80.Kenyeres J József	„	
Oláh Imre		
K Tímár János		
Sz Tímár András		
Kulik Mihály		
85.Valuska András	önkéntes	Hannover huszár
Fekéts Mihály	„	„
Tímár Mátyás	„	„
Farkas J János	„	Vécsey alatt
Szoma János	„	Hannover huszár
90. Katona Imre	„	„
Szinrovecz Pál	„	„
Hunya István	„	„
J Kovács József	„	„
Hornok György	toborzott	„
95-Gellai Pál	„	„
Hanyecz J Mátyás		
Tímár István		
Hegedús János		
Drahó János		
100.Dávid György	önkéntes	Miklós huszár

Farkas Pál	„	Kmetty alatt
Binges Pál	„	Hannover huszár
Tímár Gy Pál	önkéntes	Hannover huszár
Gellai József	„	„
105.Giricz G János		
Rácz András		
Baiz János		„
Szabó Pál		„
Nemes Imre		Miklós huszár
110.Tímár F Mátyás		„
Szakálos András	önkéntes	Hannover huszár
Kopcsek András	„	Guyon alatt
Uhrin György	„	Hannover huszár
Németh András	„	„
115.Gellai R József	„	„
Sóczó G János		
T Tímár Mihály		
Cserép Lukács	önkéntes	Hannover huszár
Sujó Márton	„	Perczel alatt
120.Hornok András	„	Miklós huszár
Cs Jock mihály	„	„
Uhrin György	„	„
Dávid I Pál	„	Hannover huszár
Tarczali Mihály	„	„
125. Varjú András	toborzott	Miklós huszár
Kurilla Mihály	„	„
Iványi Pál	„	„

Porubcsánszky András	„	„
Tokár György	toborzott	Miklós huszár
130.Tóth J Máttyás	„	„
Fülöp J Mihály	„	„
Klinka István		
Kakas Antal		
Czindi Imre	önkéntes	Máriássy alatt
135. Szujó J György	„	„
Urbán János	„	Miklós huszár
Varga J István	„	Máriássy alatt
Fekéts Istváb	„	Miklós huszár
Rácz Máttyás	„	„
140.Rácz István	„	Perczel alatt
Rácz István Mihály	„	„